

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524

Nasîruddîn Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâsırî Adlı Eserinde Yer Alan
Evrimle İlgili Görüşleri Üzerine

On Naşîr Al-Dîn Al-Ṭûsî's Opinions About Evolotion
In His Work Akhlâq-I Nâşirî

Yazar / Author

Talha SÖNMEZ

KSÜ İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş / TÜRKİYE

talha.sonmez@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4824-7171>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 04/05/2018

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 22/06/2018

Makale Yayın Tarihi: 30/06/2018

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Ocak-Haziran / January-June

Yıl/Year: 16 **Sayı/Issue:** 31 **Sayfa /Page:** 281-304

Atıf/Citation: Sönmez, Talha. "Nasîruddîn Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâsırî Adlı Eserinde Yer Alan Evrimle İlgili Görüşleri Üzerine". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (Haziran 2018): 281-304.

• *Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.*

**Nasîruddîn Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâsirî Adlı Eserinde Yer Alan
Evrimle İlgili Görüşleri Üzerine**

Öz

Dünyanın nasıl var olduğu, dünya üzerindeki canlı yaşamının nasıl başladığı, insanların nasıl var olduğu gibi sorular insanlığın ilk dönemlerinden günümüze zihinlerimizi meşgul eden hususlar olmuştur. Bazıları bu sorulara çevresel izlenimlerinden yola çıkarak akıyla cevap bulmaya çalışırken bazı kimseler de bu konular hakkında çok az bilgi veren dini metinlere müracaat etmişlerdir. Bazı düşünürler ise hem dini metinleri referans alıp hem de çevresel izlenimleriyle bu konuya yeni bir bakış açısı kazandırmışlardır. Makalemizin konusu olan ve evrim hakkında görüşlerini tespit etmeye çalıştığımız Nasîruddîn Tûsî de dini metinler ve çevresel izlenimlerden yararlanarak cansızların, canlıların ve dolayısıyla da insanın yaratılışıyla ilgili bir teori geliştirerek bu konuya cevap bulmaya çalışmıştır. Biz bu çalışmamızda Nasîruddîn Tûsî'nin hayatı ve *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eseri hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra onun evrimle ilgili görüşlerini *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eserindeki ilgili bölümü dikkate alarak inceleyeceğiz. Ayrıca “Evrim Teorisi”nin modern anlamda dillendirilmeye başlamasından asırlar önce İslam düşünürleri tarafından ciddiyetle araştırıldığını göstermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Nasîruddîn Tûsî, Ahlâk-ı Nâsirî, Evrim, Yaratılış

**On Naşir Al-Dîn Al-Ṭūsî's Opinions About Evolotion
In His Work Akhlâq-I Nâsirî**

Abstract

From the earliest stages of humanity, some questions have been asked. How the world is created? How the living life on Earth begins? How people exist? These questions are examples related to issues that have occupied our mind. Some of them have tried to find answers to these questions from their environmental impressions in their minds, while others have tried to answer them from religious

texts which give however little information on these questions. Some thinkers have taken a new perspective on this issue with reference to religious texts and their environmental impressions. In this work we study Naşır al-Dīn al-Ṭūsī and his point of view on evolution. In particular, we try to find out how Naşır al-Dīn al-Ṭūsī tries to find an answer to this question by developing a theory on the creation of non-living bodies, of the living beings and in particular of the human being by using religious texts and environmental impressions. In this work, after giving a short information about his life and his work *Akhlāq-i Nāşiri*, we will examine the evolutionary views of Naşır al-Dīn al-Ṭūsī, taking into account the relevant section in his work *Akhlāq-i Nāşiri*. We will also try to show that the "Theory of Evolution" has been seriously explored centuries ago by Islamic thinkers, before it has begun to be named with modern terms.

Keywords: Kalām, Naşır al-Dīn al-Ṭūsī, *Akhlāq-i Nāşiri*, Evolution, Genesis.

Giriş

Günümüzde evrenin, dünyanın; canlı ve cansız varlıkların meydana gelmesiyle ilgili teorilerin nispeten daha net verilerle ortaya konmaya başladığı görülmektedir. Örneğin bugün evrenin 13,5 milyar, dünyanın 4,5 milyar yıl önce oluştuğunu; dünyadaki canlı yaşamın ise yaklaşık 3,8 milyar yıl önce başladığını modern bilimsel araştırmalardan öğrenebiliyoruz.¹ Fakat geçmiş yüzyıllarda teknolojinin az gelişmiş ya da gelişmemiş olması ve bilimsel imkânların kısıtlılığı nedeniyle dünyanın yapısı ve yeryüzünde yaşayan canlı, cansız varlıklarla ilgili veriler günümüze oranla yetersizdi. Bu nedenle o dönemlerde yaşamış bilim insanları teorilerini dönemim kısıtlı bilimsel verileri ışığında geliştirmek zorunda kalmışlardır.

Evrim fikri Darwin'den uzun zaman önce Yunan filozofların-

¹ Bk. Yuval Noah Hariri, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*, 7. Baskı, trc. Ertuğrul Genç (İstanbul: Kolektif Kitap, 2015), 17.

dan olan Anaksimandros (MÖ 610-546) tarafından dile getirilmiştir. O, denizlerin çekilmesiyle yaşam alanı daralan balıkların karaya uyum sağlamak zorunda kaldığını ve karaya uyum sağlayan bu balıkların hayvanlara ve insanlara kaynaklık ettiğini söylemiştir.² Yunanlı filozoflardan sonra onların fikirlerinden de yararlanan İslam düşünürleri evrim fikrini orijinal teorileriyle ortaya koymuşlardır. Hatta "...onlar evrim ve gelişimi inorganik mineralleri de kapsayacak şekilde genişleterek bu konuda bizim gidebileceğimizden çok daha ileri gitmişlerdir."³ (Draper, 1875, 118)

İçinde yaşadığımız çağdan yüzyıllar önce İslam düşünürlerinin dile getirdikleri evrimsel görüşlerin tam olarak günümüz Evrim Teorisini yansıttığı söylenemez. Onlar yukarıda da dediğimiz gibi teknolojik altyapının imkân verdiği ölçüde araştırmalar yapmış, çevresel izlenimler edinmiş ve nihayet evrimsel fikirler içeren bazı sonuçlara ulaşmışlardır. Örneğin bu düşünürlerden birisi olan Câhız (ö.255/869) dünya üzerindeki canlı ve cansız bütün varlıkların Allah'ın yarattığı ilk maddeden zuhur ettiği görüşünü savunmuştur.⁴ İlk maddeden meydana gelen bu varlıklar belirli bir transformasyon sürecinin ardından yeni türlere dönüşmüşlerdir.⁵ Yine bu konuda görüş bildiren İslam düşünürlerinden olan İbn Tufeyl (ö.581/1185) ve İbn Nefis de (ö.687/1288) doğal olaylar silsilesi neticesinde insanın oluştuğundan bahsetmektedirler.⁶

İslam düşünürlerden bazıları evrimsel görüş açısından önceki âlimlerin izinden giderken bazı İslam düşünürleri ise bu konuda daha özgün teoriler geliştirmişlerdir. Örneğin Müslüman âlimler

² Cemal Yıldırım, *Evrimsel Kuram ve Bağnazlık*, 2. Baskı (Ankara: Bilgi Yayınları, 1998), 27.

³ John William Draper, *History Of The Conflict Between Religion and Science* (New York: D. Appleton and Company, 1875), 118.

⁴ Bk. Câhız, *Kitâbü'l Hayevân*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut: 1969), 4: 90.

⁵ Geniş bilgi için bk. Câhız, *Kitâbü'l Hayevân*, 4: 68-71.

⁶ Geniş bilgi için bk. İbn Tufeyl, *Hayy b. Yekzan*, thk. L. Gauthier (Beyrut: Imprimerie Catholique, 1936), 24-29.; İbnü'n Nefis, *er-Risaletu'l-kâmilîyye Fi's-sîreti'n-nebeviyye*, thk. Max Meyerhof-Joseph Schacht (Oxford: Oxford University Press, 1968), 1-6.

arasında evrim konusunda ilk fikir beyan eden kişi olan Câbir b. Hayyân (ö.200/815) canlıların kendiliğinden (spontane) oluşumu konusu üzerinde durmuştur.⁷ Bu yaklaşım her ne kadar bir bütün halinde evrim teorisini açıklamaya yetmese de onun önemli bir ayağını oluşturan kendiliğinden oluşum tezini açıklamaktadır. Câbir b. Hayyân'dan sonra gelen İslam düşünürlerinin bazıları onun bu teorisini geliştirerek savunurken bazıları ise evrimin farklı alanlarında görüşler beyan etmişlerdir. Bu düşünürlerden bir tanesi de Nasîruddîn Tûsî'dir.⁸

Nasîruddîn Tûsî kendinden önce yaşamış bir İslam düşünürü olan İbn Miskeveyh'in (ö.421/1030) *Tehzîbü'l-Ahlâk* adlı eserinden faydalanarak cansız maddelerin, bitkilerin, hayvanların ve insanların yaratılışıyla ilgili çeşitli görüşlerini *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eserinde dile getirmiştir.⁹ O, daha önce birçok İslam düşünürü tarafından dile getirilen benzer görüşleri zenginleştirerek eserine yansıtmıştır. Biz makalemizde onun bu evrimsel görüşlerini mezkûr eserin ilgili bölümünden faydalanarak ele almaya çalışacağız.

1. Nasîruddîn Tûsî'nin (597/1201-672/1274) Hayatı

Tam adı, "Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan'dır.¹⁰ Bazı kaynaklarda künyesi "Ebu Cafer" olarak geçen Tûsî'nin en çok bilinen lakabı Hâce Nasîruddîn'dir. Nasîruddîn Tûsî 1201 yılında Tûs şehrinde doğmuştur.¹¹ Doğduğu yere nispeten ona Tûsî denilmiştir. Eğitim hayatına babasının dersleriyle başlayan Tûsî erken yaşlarda birçok İslam düşünüründen çeşitli alanlarda dersler almıştır. Henüz çok genç yaşta ilme olan bu düşkünlüğü onun kısa sürede ün-

⁷ Mehmet Bayrakdar, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, 2. Baskı (Ankara: Kitabiyat, 2001), 33.

⁸ Kenan Ateş, "Dünü ve Bugünüyle Evrim Kuramı", *Dünü ve Bugünüyle Evrim Teorisi* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2009), 18, 280.

⁹ Nasîruddîn Tûsî, *Âhlak-ı Nâsirî*, 3. Baskı, trc. Anar Gafarov - Zaur Şükürov (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 12.

¹⁰ Müderris Razavî, *Ahval ve Asar-i Hâce Nasîruddîn Tûsî* (Tahran: İntişârât-ı Daneşgah, 1334), 1.

¹¹ Ağababa Rızayev, *Nasreddin Tusi: Hayati, İlmî, Dünya Görüşü* (Bakü: Kitab Klubu, 1996), 11.

lenmesini sağlamıştır. O sıralar Kûhistan valiliği yapan ve felsefe, mantık ve ahlak gibi alanlara ilgisi bulunan Nasîruddîn Abdurrahîm b. Mansûr (ö. 655/1257) da bu ünü duyup onu yanına davet etmiştir. Etrafında çeşitli alanlardan birçok bilgini toplayan Kûhistan valisinin davetini kabul eden Hâce Nasîruddîn ilmi çalışmalarına bir süre burada devam etmiştir.¹² Bir süre sonra Kûhistan'a hâkim olan İsmâilîlerle arası açılan Tûsî burada bir müddet göz hapsinde tutulmuştur.¹³ İlhanlı hükümdarı Hülâgu'nün İsmâilîlerden Alamut Kalesi'ni almasıyla özgürlüğüne kavuşan Nasîruddîn Tûsî bundan sonra ilmi çalışmalarını İlhanlı hükümdarları himayesinde devam ettirmiştir.¹⁴

İlhanlı Devleti döneminde ilmi çalışmalarına devam eden Nasîruddîn Tûsî, Hülâgu Han'ın da desteğiyle 1259 yılında Azerbaycan'ın Merağa şehrinde Merağa Rasathanesini kurdurmuştur. Bu rasathane o döneme kadar İslam coğrafyasında kurulmuş en büyük rasathanedir.¹⁵ Merağa Rasathanesi'nde başta astronomi olmak üzere birçok alanda bilimsel çalışmalar yapan Tûsî burada Moğolların Bağdat'ı yağmaladığı esnada bizzat kendisinin kurtardığı eserler ve çeşitli yerlerden getirttiği kitaplarla büyük bir kütüphane de kurmuştur.¹⁶

Kelâm, felsefe, mantık, ahlak, matematik, astronomi, optik, musiki¹⁷ ve tıp gibi alanlarda eğitim alan ve birçok eser veren¹⁸ Hâce Nasîruddîn 1274 yılında Bağdat'a yaptığı bir seferde hastalanarak

¹² Muhammed Müderrisî Zencanî, *Sergožeşt ve Akayid-i Felsefiy-i Hâce Nasîruddîn Tûsî* (Tahran: İntişârât-ı Emir Kebir, 1379), 23.

¹³ Zencanî, *Sergožeşt ve Akayid-i Felsefiy-i Hâce Nasîruddîn Tûsî*, 48.; ayrıca bk., Murat Demirkol, *Nasîruddîn Tûsî'nin İbn Sinâcılığı* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007), 13.

¹⁴ Murat Demirkol, *Nasîreddin Tusi'nin Ahlâk Felsefesine Etkisi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2011), 31.

¹⁵ Agil Şirinov, "Tûsî Nasîruddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 41: 437.

¹⁶ Murat Demirkol, *Tûsî'nin İbn Sina Savunması*, Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 35.

¹⁷ Fazlı Arslan, "Nasîreddin er-Tûsî ve Musikî Risalesi", *Dini Araştırmalar Dergisi* 9 (Eylül-Aralık 2006): 317-336.

¹⁸ Tüten Özkaya, "Sovyetler Birliği'nde Nasîruddîn-i Tûsî'nin Ahlâk-I Nâsırî Eseri Üzerine Çalışmalar", *Erdem Dergisi* 4/10 (1998): 273.

hayatını kaybetmiştir.¹⁹ Mezarı ünlü Şia imamı Mûsâ el-Kâzım'ın Bağdat'ta bulunan türbesinin yanındadır.²⁰

2. Nasîruddîn Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâsirî Adlı Eseri

İslami ilimler ve pozitif bilimler alanında yaklaşık 200 eseri²¹ olduğu bilinen²² Nasîruddîn Tûsî İslam düşünce tarihinde sistematik ahlak alanında yazılmış en önemli eserlerin başında gelen²³ *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eserini Kûhistan valisinin isteği üzerine kaleme almıştır. Aslında Kûhistan valisi Nasîruddîn Abdurrahîm b. Mansûr, Nasîruddîn Tûsî'den İbn Miskeveyh'in *Kitabu't-Tahâre* adlı eserini Farsça'ya çevirmesini istemiştir. Nasîruddîn Tûsî ilk başta bu teklifi olumlu bulsa da daha sonra bunun uygun olmayacağını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Böyle aktarılması zor sözlerle ifade edilmiş değerli fikirleri çevirmek, onların üzerine geçirilen entari gibi olup, onlara bayağılığı ifade eden elbiseyi giydirmektir ki bu da kitabı tahrif etmektir ve basiret sahibi her kişi ona vakıf olduğunda, ayıplama ve eleştiriden uzak kalmaz.”²⁴ (Tûsî, 2016, 12) Nasîruddîn Tûsî bu düşüncelerinden dolayı eseri tercüme etmekten vazgeçmiş bunun yerine İbn Miskeveyh'in eserinin ana temasına bağlı kalıp kitapta eksik gördüğü bölümleri de ekleyerek yeni bir eser yazmayı valiye teklif etmiştir. Teklifin kabul görmesi üzerine Nasîruddîn Tûsî eserini telif etmiştir. Eserin yazılmasına vesile olan dönemin Kûhistan valisi Nasîruddîn Abdurrahîm b. Mansûr'a ithafen de kitabın adını *Ahlâk-ı Nâsirî*

¹⁹ Bahtiyar Hüseyin Sıddıki, “Nasuriddin Tûsî”, trc. Kasım Turhan, *İslam Düşüncesi Tarihi*, thk. Mian Muhammed Şerif (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990), 2:188.

²⁰ Şirinov, “Tûsî Nasîruddîn”, 41: 437.

²¹ Bazı araştırmacılara göre Nasîruddîn Tûsî'nin eser sayısı yetmiş civarındadır. Bk., Rahim Sultanov, “*Nasîreddin Tûsî ve Ahlak-ı Nâsirî Adlı Eseri*”, *Ahlâk-ı Nâsirî*, trc. Abdulvahap Taştan - Hâbil Nazlıgöl (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 10.

²² Mian Muhammed Şerif, *Klasik İslâm Filozofları ve Düşünceleri*, 3. Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 374-375.; Seçil Uyman, *Ahlakta Değişim ve Gelişim Nasîruddin Tûsî Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016), 16-20.

²³ Hilmi Z. Ülken, *İslam Felsefesi*, 3. Baskı (İstanbul: Ülken Yayınları, 1983), 135.

²⁴ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 12.

koymuştur.²⁵

Ahlâk-ı Nâsîrî adlı bu eser Nasîruddîn Tûsî'nin doğu medeniyeti tarafından tanınması ve sevilmesini sağlamıştır.²⁶ Eser bir mukaddime ve üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü İbn Miskeveyh'in eserinden mülhem olan kitabın ev idaresi ve siyaset ilmini içeren ikinci ve üçüncü bölümleri tamamen Nasîruddîn Tûsî'ye aittir.²⁷ Nasîruddîn Tûsî'nin evrimsel görüşlerini de içeren ve kitabın birinci bölümünü oluşturan "Ahlak Terbiyesi" makalesi ise İbn Miskeveyh'in fikirleri etrafında şekillenmiştir. Bölümün bu şekilde yazılacağı Nasîruddîn Tûsî tarafından daha önce açıkça zikredilmiştir.²⁸ Nasîruddîn Tûsî kitabın bu bölümünde alıntılanmış olduğu ana temayı zenginleştirerek eserine yansıtmıştır.²⁹

3. Nasîruddîn Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâsîrî Eserindeki Evrimsel Görüşleri

Nasîruddîn Tûsî, evrimsel görüşlerini dile getirdiği Ahlâk-ı Nâsîrî eserinin birinci kısmının dördüncü faslı olan, "İnsanın Bu Alemde Var Olanların En Şerefli Olmasının Açıklanması" adını verdiği bu bölümde evrim ve adaptasyon/ uyum hakkında önemli noktalara temas etmiştir. Kendinden önce konuyu benzer şekilde dile getiren İbn Miskeveyh³⁰ ve İhvân-ı Safâ³¹ gibi Tûsî de öncelikle basit varlıkların oluşumu konusunu ele almış devamında daha karmaşık yapıları varlıkların oluşumu, yapısı ve özelliklerine değin-

²⁵ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsîrî*, 12.

²⁶ Bk. Azime Şimşek, *Nasireddin Tûsî'nin Ahlâk ve Eğitim Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005), 12.

²⁷ Siddîki, "Nasuriddin Tûsî", 190.

²⁸ Bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsîrî*, 12.

²⁹ A. Vahap TAŞTAN, "Nasreddin Tusi: Hayatı, Eserleri, Din ve Toplum Görüşü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/11 (2001): 160.

³⁰ İbn Miskeveyh'in evrimsel yaratılış hakkındaki görüşleri hakkında detaylı bilgi için bk. İbn Miskeveyh, *Kitâbu'l-fevz'il-asgar*, neşr. Salih Udayme (Beyrut: 1319), 111-119, 253-260.; İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-ahlak*, çev. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1983), 65-70.

³¹ İhvân-ı Safâ'nın evrimsel yaratılış görüşleri için bk. İhvân-ı Safâ, *Resâilü İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ*, thk. Ârif Tâmir (Beyrut- Paris: Menşûrât-ı Uveydât, 1995), 2: 293-294, 3: 183-187.

miştir.³²

Nasîruddîn Tûsî'ye göre doğada bulunan cisimlerin yalın haliyle birbirinden daha üstün veya daha aşağı olması söz konusu değildir. O'na göre bu cisimler birbirine denktir.³³ Âlemi oluşturan bu tür denk cisimler daha sonra doğadaki unsurlarla ve bu unsurların da birbiriyle çeşitli ilişkiler kurması neticesinde birbirine üstünlük kurmuşlardır.³⁴ Doğal unsurların cisimlerle ve birbiriyle olan bu ilişkisi neticesinde oluşan bileşikler doğaya uyum yeteneklerine göre çeşitli mertebelere ayrılmışlardır. Nasîruddîn Tûsî cansız cisimlerden canlı varlıklara evrimin ilk aşamasını, yukarıda da bahsedildiği üzere, cansız cisimlerden doğal yapıları gereği "...maddesi suretleri kabul etmeye daha boyun eğici olanlar..."ın³⁵ (Tûsî, 2016, 38) birtakım unsurların da tesiriyle çeşitli formlara girerek geçirdiği evrelere bağlamıştır.³⁶ Canlılığa geçişin ilk aşamasını ünlü İslam düşünürü olan Fârâbî (ö.339/950) gibi açıklayan ³⁷Nasîruddîn Tûsî'ye göre cansız cisimlerden bitkilere geçiş için cisimlerin sahip olması gereken en önemli özellik suretleri kabul etmeye meyilli olmaktır. Buna göre bu özelliğe en çok sahip olan cisim cansız varlıkların en üstünüdür³⁸ ve bu cisim kendi kategorisinin sınırı olan bitkisel nefisle şereflenir.³⁹

Nasîruddîn Tûsî cansız cisimlerden bitkilere evrimleşme sürecinde cansız maddelerin geçirdiği birçok süreç ve aldığı birçok şekilden bahseder. O'na göre âlemi oluşturan ve hiçbir özelliği bulunmayan cisimler ile bitkisel nefsin sınırlarına dayanmış olan ve cansız maddelerin en şerefli unvanına sahip cisim arasında mer-

³² Bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 38-46.

³³ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 38.

³⁴ Adam Hart-Davis v.dğr., *Bilim Kitabı*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 23.

³⁵ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 38.

³⁶ Farid Alakbarli, "A 13th-Century Darwin? Tusi's Views on Evolution", *Azerbaijan International*, 9/2 (2001): 48-49.

³⁷ Fârâbî, *el-Medinetü'l Fazıla*, çev. Nafiz Danışman (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001), 47.

³⁸ Adam Hart-Davis v.dğr., *Bilim Kitabı*, 23

³⁹ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 38.

tebe ve dereceleri farklı sayısız cisimler bulunmaktadır.⁴⁰ Onun bu düşüncesinin modern evrim teorisinin en önemli kanıtlarından birisi olan ara geçiş formlarını akla getirdiği söylenebilir.⁴¹ Günümüzde canlı varlıklar için kullanılan bir ifade olan ara geçiş formlarına Nasîruddîn Tûsî'nin cansız varlıkları da dâhil etmesi ilginçtir.

Cansız maddelerden canlı yaşama evrim sürecinde sistematik bir yol izleyen Tûsî'ye göre cansız maddelerin en üstünü bitkisel nefisle şereflenerek canlılık hayatına ilk adımı atmış olur. Tûsî, bitkisel yaşama geçen cansız maddelerin birtakım özellikler kazandığını belirtir. Bu özellikleri Tûsî'nin kaleminden okuyacak olursak;

“Böylece (madde) bu nefisle (bitkisel nefis) şereflenmiş olur. Daha sonra onda beslenme, büyüme, uygun olanı çekme, uygun olmayanı itme gibi birkaç büyük özellik ortaya çıkar. Ondaki bu kuvveler, istidadın çeşitliliğine göre çeşitlilik arz eder.”⁴² (Tûsî, 2016, 38)

Nasîruddîn Tûsî, bitkilerin genel özelliklerinden olan beslenme, büyüme gibi genel gözlemlerin yanında “uygun olanı çekme ve uygun olmayanı itme” ifadesiyle sınırlı bir şekilde de olsa bugünün evrim teorisinin en önemli basamaklarından biri olan “doğal seçim”e yüzyıllar öncesinden işaret etmiştir. Bilindiği üzere modern anlamda doğal seçim, çevreye daha uyumlu olanın hayatta kalması demektir. Nasîruddîn Tûsî de “uygun olanı çekme, uygun olmayanı itme” tabiriyle bir nevi çevreye uyumu kastetmiştir. O'na göre de bu özelliği en fazla barındırabilen, yani çevreye daha fazla uyum sağlayabilen bitkisel varlık gelişmeye daha fazla müsaittir.⁴³

Nasîruddîn Tûsî bitkisel sınıflandırmanın en altına kendisine göre yarı maden özelliği gösteren mercan gibi varlıkları koyar.⁴⁴ Mercanlar yerleşik olmaları yönüyle madenlere, dokunma hissini

⁴⁰ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 38.

⁴¹ Bk. Tamer Kaya, *Yaşam, Evrim ve Biz* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 238-242.

⁴² Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 38.

⁴³ Farid Alakbarli, "A 13th-Century Darwin? Tusi's Views on Evolution", 48-49.

⁴⁴ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 38.

algılamaları ve canlı olmaları; büyüyüp gelişmeleri yönüyle de bitkilere örnek olarak gösterilmiş olmalıdır.⁴⁵ Tûsî'nin bitkiler sınıflandırmasında mercanlar gibi cansızlar alanına yakın olan guruptan sonra uzun süreli bireysel ve türsel kalıcılık gösteremeyen ve herhangi bir müdahaleye gerek olmaksızın güneş ve rüzgârların etkisiyle büyüyüp gelişen yeşillikler yer almaktadır.⁴⁶ Bu kısım otlardan sonra (Tûsî'nin tabiriyle), bireysel ve türsel kalıcılık gösterebilen tohumlu yeşillikler ve meyveli ağaçlar gelmektedir. Bu bitkiler tohumlar, çekirdekler vasıtasıyla uzun süreli bireysel kalıcılık gösterebilirler.⁴⁷ Dikkat edilirse Tûsî kendisinin de belirttiği üzere bireysel istidatların çeşitliliğine göre sınıflandırmasını devam ettirmiştir. Buna göre yeteneği en fazla olan tür sınıflandırmada en üstte yer almaktadır. Nasîruddîn Tûsî herhangi bir müdahale olmadan kendi kendine yetişen yeşilliklerden bir üst sınıfa koyduğu tohumlu yeşillikler ve meyveli ağaçları da kendi aralarında sınıflandırmıştır. Bu türlerden bazıları hayvansal özellikler olan erillik ve dişilik bakımından birbirinden ayrılmaktadırlar ki onlar bu özelliğe sahip olmayanlardan daha üst bir sınıfa aittir.⁴⁸

Nasîruddîn Tûsî selevi İbn Miskeveyh gibi hurma ağacına çok önem göstermiş⁴⁹ ve onu bitkiler âleminin en üstünü olarak nitelemiştir. Ona göre bu dereceden sonra hayvanlar âlemi başlamaktadır. Nasîruddîn Tûsî, hurma ağacının birçok yönden hayvanî özellik barındırdığını belirtmiştir. Bu yönüyle hurma ağacına özel bir önem atfeden Nasîruddîn Tûsî konuyla ilgili olarak şunları söyler:

“Böylece hayvanların özelliklerinden birkaç özelliğe sahip olan hurma ağacına ulaşınca kadar gidilir. Zira onun bünyesinde diğer hayvanların kalbi mesabesinde olan, garîzi sıcaklığı çok olan belli bir parça vardır ki, oradan çıkan dallar ve budaklar kalpten

⁴⁵ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 38.

⁴⁶ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 38-39.

⁴⁷ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 38.

⁴⁸ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 38.

⁴⁹ İbn Miskeveyh'in hurma ağacına ilişkin görüşleri için bk. İbn Miskeveyh, *Kitâbu'l-fevz'il-asgar*, 111-119.

çıkan damarlar gibidir. Ayrıca mayalanma ve dölleme zamanı meydana gelen koku, dölleme zamanındaki hayvan nutfesinin kokusuna benzer. Yine başı kesildiğinde, kalbi bir afete maruz kaldığında ya da suyun içine batırıldığında kuruyup gitmesi, belli hayvanların durumuyla benzerlik arz etmektedir. Bazı çiftçiler hurma ağacının daha şaşırtıcı olan diğer bir özelliğinden bahsetmişler ki o da bir (hurma) ağacının başka bir (hurma) ağacına eğilimli olması ve ondan başka herhangi bir ağaçla döllemeyi kabul etmemesidir. Bu özellik diğer canlılarda (hayvanlarda) bulunan ülfet ve aşk özelliklerine yakındır.”⁵⁰ (Tûsî, 2016, 39)

Görüldüğü gibi Nasîruddîn Tûsî hurma ağacının birden fazla hayvani özelliğinin olduğunu belirtmiştir. Hurma ağacının bu özelliklerinden dolayı Nasîruddîn Tûsî onu bir tür geçiş bitkisi olarak nitelemiştir. Tüm bu özelliklere rağmen Nasîruddîn Tûsî hurma ağacını hareket edememesi ve kendi besinini arayamaması nedeniyle hayvanlar âlemine dâhil etmemiştir.⁵¹ Zira bu iki önemli özellik ona göre hayvanidir. Nasîruddîn Tûsî'nin hurma ağacının bu pozisyonuna naslardan bulduğu destek ise çok önemlidir. O, Hz. Muhammed'in (as), “Halanız olan hurma ağacına saygılı davranın! Çünkü hurma ağacı Âdem'in balçığının geri kalanından yaratılmıştır.”⁵² sözünüyle⁵³ teorisini pekiştirmeye çalışırken bizlere de yaratılış konusundaki fikirlerini başka bir açıdan daha anlama fırsatını vermiştir. Zira o, hurma ağacının hayvanlar âlemiyle olan ilişkisinin insanla da olduğunu bu şekilde belirtmiş ve türlerin köken birliği

⁵⁰ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 39.

⁵¹ Bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 39.

⁵² Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sagîr*, 1/232; Ebû Ya'la, *Müsned*, 1/353 (hadis no: 455); Heysemî, *Mecme'u'z-zevaid*. 5/39,89.

⁵³ Ebû Ya'la el-Mevsîlî'ye (ö.307/919) ait olan hadis Suyûtî'nin (ö.911/1505) *el-Câmi'u's-sagîr* adlı eserinde de geçmektedir. Ebû Ya'la eserinde sahih hadislerin yanı sıra zayıf hadislere de yer vermiştir. [Bk. Mücteba Uğur, *el-Câmi'u's-Sagîr, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7: 113-114.] Tûsî'nin, ondan önce de İbn Miskeveyh'in teorisini pekiştirmek adına başvurduğu bu hadisin sıhhati şüpheli olabilir, fakat hadis zayıf bile olsa adı geçen düşünürlerin nasıl bir yaratılış fikrine sahip olduklarını anlamak ve değerlendirmek açısından önemlidir.

açısından günümüze önemli mesajlar göndermiştir.⁵⁴

Evrimle ilgili görüş ortaya koymuş birçok İslam düşünürü gibi Tûsî de hurma ağacını bitkiler makamının zirvesi olarak görmüştür.⁵⁵ Ona göre bu mertebe aynı zamanda hayvanlar âlemiyle bitişmenin de başlangıcıdır. Buradan sonra artık hayvanlar alanı başlamaktadır. Nasîruddîn Tûsî bitkilerden hayvanlara geçişte de bitkiler âleminin zirvesini oluşturan türle hayvanlar âleminin en alt mertebesini oluşturan türün özellik ve yetenek olarak benzerlikler sergilediğini belirtmiştir. Bu özellikler türlerin ortak özellikleridir. Buna göre Nasîruddîn Tûsî'nin hayvanlar âleminin en alt makamına yerleştirdiği yer solucanı ve yılın belli dönemlerinde görünüp kaybolan haşarattan bazıları bitki özellikleri sergilemektedirler.⁵⁶ Tıpkı hurma ağacının hayvanî özellikler sergilediği gibi...

Hayvanlar âlemine solucan, bazı haşere ve hayvan türleriyle en alt tabakadan giriş yapan Nasîruddîn Tûsî adı geçen hayvanların bu âleme ait olmasını ve onların bitkilerden üstün olmasını sağlayan özelliklerin iradi harekette bulunma⁵⁷, çeşitli duyuyla algılama⁵⁸, uygun olanı isteme ve besinlerini kendilerinin araması oldu-

⁵⁴ Bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 39.

⁵⁵ Tûsî'yle benzer şekilde evrimsel görüşe sahip olan İslam düşünürlerinin düşüncelerini detaylı olarak incelemek ve karşılaştırmak için bk. İbn Miskeveyh, *Kitâbu'l-fevz'ül-asgar*, 111-119; İhvân-ı Safâ, *Resâilü İhvâni's-Sâfâ ve Hullâni'l-Vefâ*, 2: 293-294, 3: 183-187; İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1968), 1: 193-199; Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâ'iyye*, (İstanbul: 1145), 37-41; Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, çev. Faruk Meyan (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1999), 54-60.

⁵⁶ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 40.

⁵⁷ Nâsiruddîn Tûsî, hayvânî nefsin bir özelliği olarak belirttiği iradi hareket ettirme kuvvesini iki alt kuvveye ayırmıştır. Bunlar *shevi kuvve* ve *gazabi kuvvedir*. Bunlardan shevi kuvve Tûsî'nin zikrettiği ve hayvanlar âleminin en alt tabakasını oluşturan varlıkların özelliğidir. Bu kuvvenin özelliği ise cümlenin devamında zikredilen bir yararın çekilmesi yani uygun olanı istemedir. (Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 36)

⁵⁸ Nâsiruddîn Tûsî, yine hayvani nefsin bir kuvvesi olarak belirttiği ve organik algı olarak nitelendirdiği bu kuvveyi iki sınıfa ayırmıştır. Bunlardan ilki dış duyu organlarımızın algıladığı görme, işitme, koklama, tatma ve dokuma kaynaklı algılardır. İkincisi ise iç duyuyla kaynaklı algılar olan duyu, hayal, fikir, vehim ve hatırlamadır. (Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 36)

ğunu belirtmiştir.⁵⁹ Hayvanlar âleminin giriş seviyesindeki bu mertebesinden sonra gazabi kuvveye⁶⁰ sahip bir üst sınıf gelmektedir. Bu sınıftaki hayvanlar bu kuvve sayesinde kendilerini başlarına gelebilecek her türlü tehlikeden yetenekleri nispetinde koruyabilmektedirler. Örnek vermek gerekirse boynuzlu hayvanlar boynuzlarını kullanmak suretiyle, diş ve pençelerini kullanan hayvanlar onları karşıtlarına karşı bir bıçak gibi kullanmak suretiyle, kuşlar ve başka türler ise gagalarını veya fırlatılan bazı aletleri mızrak gibi kullanmak suretiyle bu yeteneklerini kullanmaktadırlar.⁶¹ Nasîruddîn Tûsî'ye göre bu türden silahlara sahip olmayan ve kendini tehlikelerden koruyabilen bu sınıfın üyesi olan bazı canlılar daha vardır. Bunlar geyik ve tilki gibi hayvanlardır. Geyik tehlikelerden kaçarak kendini koruduğu gibi tilki de kurnazlığı sayesinde kendini koruyabilmektedir.⁶² Aslında Tûsî'nin anlattıkları sadece türlerin geçişiyle değil türlerin uyumu konusunda da çevreye en iyi adapte olabilen varlığın hayatta kalıp neslini devam ettirebileceğini iddia eden günümüz evrim teorisiyle uyuşmaktadır.⁶³ Zira Nasîruddîn Tûsî de bazı türlerin boynuz ve pençe gibi çeşitli silahlarıyla bazılarının ise kaçmak ve kurnazlık gibi yetenekleriyle çevreye uyum sağlayıp yaşamını devam ettirebildiğinden bahsetmektedir.⁶⁴ Günümüzde “doğal seçim” olarak da adlandırılan bu düşünce Tûsî'nin modern evrim teorisiyle bu açıdan ne kadar uyuştuğunu gözler önüne sermektedir.⁶⁵

Nasîruddîn Tûsî hayvanlar âleminin en üst kademesini oluşturan türlerin zekâ ve algılama bakımından diğer türlerden ayrıldığını ifade etmiştir. Buna göre zekâ ve algılama yeteneği gelişmiş

⁵⁹ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 40.

⁶⁰ İradi hareket ettirme kuvvesinin iki alt kuvvesinden biri olan gazabi (öfke) kuvve bir zararın def edilmesini sağlamaktadır. (Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 36)

⁶¹ Bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 40.

⁶² Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 40.

⁶³ Doğal seçim ve adaptasyon hakkında geniş bilgi için bk. Douglas J. Futuyma, *Evrîm*, trc. Meral Kence (Ankara: Palme Yayıncılık, 2008), 247-267.

⁶⁴ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 40.

⁶⁵ Farid Alakbarli, "A 13th-Century Darwin? Tusi's Views on Evolution", 48-49.

olan türler eğitilebilme özelliğine sahiptir.⁶⁶ Nasîruddîn Tûsî bu yeteneğe sahip türe örnek olarak eğitilmiş atı ve yine eğitilmiş şahini örnek vermiştir.⁶⁷ Bu iki tür kendilerine öğretilen birtakım fiilleri algılama ve uygulama yeteneğine sahiptirler. Nasîruddîn Tûsî hayvanlar sınıfının en üst kademesine ait olduğunu belirttiği zekâ ve algılama kuvvesinin geliştirilebileceğinden bahsetmiştir. Bu kuvveleri ileri derecede geliştirebilen hayvanların kendilerinden istenilen fiilleri yapabilmesi için artık sadece o davranışı görmeleri yeterli olacaktır. “Öyle ki onlar bir şey gördüklerinde, kendilerine uygulanan alıştırma (riyazet) ve yorucu çalışma olmaksızın öykünme ile o şeyin benzerini yerine getirebilirler.”⁶⁸ (Tûsî, 2016, 41) Zikredilen bu meziyetleri oluşturan ileri derecede zekâ ve algılama yeteneği artık hayvanlık âleminin sonu ve insanlığın başlangıcıdır. Hayvanlar âlemi ve insanlar arasındaki geçişi zekâ ve algılama gibi birkaç meziyete bağlayan Tûsî bu kuvvenin insanların alt tabakasında görüldüğünü ifade etmiştir. İbn Haldun’dan (ö.808/1406) önce insanları, onların davranışlarını, fiziksel ve zihinsel gelişimlerini iklimsel bölgelere göre ayıran⁶⁹ Tûsî’ye göre Batı’daki siyahi insanlar ve dünyanın diğer uç bölgelerinde ikamet eden insanlar, insanlar makamının en alt mertebesini oluşturmaktadır. Nasîruddîn Tûsî bu gurubun hayvanların en üst kademesiyle algılama, zekâ ve fiillerin yerine getirilmesinde benzer özellikler sergilediğini söylemiştir.⁷⁰ Tûsî’nin siyahi insanlar ve mutedil olmayan diğer iklim bölgelerinde yaşayan insanlar için yaptığı bu değerlendirme günümüz bilimsel verileri göz önüne alındığında isabetli görünmemektedir.

Nasîruddîn Tûsî canlılar hiyerarşisinde hayvanlar sınıfından sonra insanın geldiğini belirtmiştir. Hayvanlar âlemiyle organik algı ve iradi hareket ettirme kuvveleri bakımından ortak olan insan dü-

⁶⁶ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 41.

⁶⁷ Adam Hart-Davis v.dğr., *Bilim Kitabı*, 23.

⁶⁸ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 41.

⁶⁹ Çevresel etkenlerin insanın biyolojik ve psikolojik yapısı üzerindeki etkisi hakkında İbn Haldûn’un görüşleri için bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 1: 259-268.

⁷⁰ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 41.

şünme kuvvesiyle onlardan ayrılır. Nasîruddîn Tûsî bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“İnsânî nefse gelince o, hayvanların nefsleri arasında düşünme (nutuk) kuvvesi olarak adlandırılan bir kuvve ile özelleşir. O da organsız algı kuvvesi ve algılananlar arasında ayırt etme kuvvesidir.”⁷¹ (Tûsî, 2016, 41)

Düşünme yeteneği ile insanların hayvanlardan ayrıldığını ifade eden Nasîruddîn Tûsî insanın bu kuvveyle var olanların gerçekliğini kavrayabildiğini, iyi ve kötü fiilleri birbirinden ayırt edebildiğini, çeşitli yaşamsal işlerini düzenleyebildiğini, sanatsal faaliyetler yapabildiğini belirtmiştir.⁷² Nasîruddîn Tûsî insanın, doğaya uygun olarak gerçekleşen tüm bu süreçler sonunda canlılar sınıfının en üst makama yerleştirmiştir.⁷³ Ona göre tüm bu süreç ve bu süreç esnasında meydana gelen sıralanma ve çeşitlilik doğaya uygun olarak meydana gelmiştir.⁷⁴ Modern Evrim Teorisine göre çevresel faktörlerin etkisiyle gerçekleşen bu değişim ve çeşitlenme doğal seçim olarak adlandırılmıştır. Buna göre ancak değişen çevresel şartlara uyum sağlayan canlılar hayatta kalıp neslini devam ettirecektir. Doğaya uyum sağlayamayan canlılar ise yok olacaklardır.⁷⁵ Nasîruddîn Tûsî'nin de benzer şekilde ifade ettiği bu değişim iki teoriye göre de doğal sürecin bir sonucudur.

Nasîruddîn Tûsî'ye göre insanı hayvanlar âleminden ayıran kuvve yukarıda da bahsedildiği üzere düşünme kuvvesidir.⁷⁶ Ona göre insan bu yetenekle veya yeteneğini kullanma ölçüsüyle diğerlerinden ayrılır. Düşünme kuvvesinin kullanılmasında da tedrici bir aşamadan bahseden Tûsî'ye göre akıl ve sezgi aracılığıyla düşünme eylemini gerçekleştiren bireylerin ilk ulaşacağı derece sanatsal faali-

⁷¹ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 41.

⁷² Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 42.

⁷³ Mohammadali M. Shoja, R Shane Tubbs, "The history of anatomy in Persia". *Journal of Anatomy* 210 (2007): 359-378. doi:10.1111/j.1469-7580.2007.00711.x

⁷⁴ Bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 38-41.

⁷⁵ Geniş bilgi için bk. Futuyma, *Evrîm*, 247-267.; Kaya, *Yaşam, Evrim ve Biz*, 148-176.

⁷⁶ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 41.

yetler olacaktır. Bunlardan sonra gelen topluluk derin düşünme, ilimle uğraşma ve erdemleri elde etme yolunda olanlardır. Daha sonra gelen topluluk ise vahiy ve ilham yoluyla bilgi ve hükümleri Allah'tan alan kişilerdir. Bunlar diğer insanların yetkinleştirilmesi, mutluluğu, Dünya ve Ahiret işlerinin düzenlenmesi için çalışırlar. Bu makam insan türünün son makamıdır.⁷⁷

Nasîruddîn Tûsî düşünme yeteneğiyle insanı en üst mertebeye koysa da onun donanım olarak birçok canlıdan fakir olduğunu belirtmiştir. Örneğin diğer bazı hayvanlarda soğuk ve sıcaklığın etkisini kırmak amacıyla tüy ve yünler vardır. Keza bazı hayvanlarda kendini savunmak için pençe, gaga ve ok gibi çeşitli aletler vardır. Fakat insanlarda bu türden bir donanıma rastlanmamaktadır.⁷⁸ Ayrıca insanlar yiyeceklerini, giyeceklerini ve silahlarını bir takım aşamalardan geçirerek üretirken diğer birçok canlıda bunlar donanımsal olarak bulunmaktadır. Onlar yiyeceklerini de kesip biçmek, öğütmek gibi bazı aşamalardan geçirmeden, hazır halde tüketmektedirler.⁷⁹ Bütün bu noksanlıklara rağmen düşünme ve akletme yeteneğiyle insan bu eksikliklerini gidererek diğer canlılara üstünlük kurabilecek kapasiteye sahip olduğu için Nasîruddîn Tûsî tarafından diğer türlerden daha üstün bir mertebeye yerleştirilmiştir. Nasîruddîn Tûsî bu düşünme potansiyelinin kullanılıp kullanılmaması bakımından insanı orta mertebeye yerleştirmiştir.⁸⁰ Eğer insan düşünme yeteneğini doğru kullanabilirse söz daha üst makamlara ulaşabilecektir. O bunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Eğer (insan) maslahata uygun olarak irade yoluyla doğru hareket ederse, aşamalı olarak ilimlere, marifetlere, edeplere ve erdemlere doğru yönelir; doğasında kök salmış yetkinliğe ulaşma arzusu onu, ilahi nur üzerinde parlamaya ve Hz. Samed'e (Allah'ın) yakın kılınanlardan olan Mele-i A'la ile komşuluk kazanmaya kadar, doğ-

⁷⁷ Bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 38-41.

⁷⁸ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 42-43.

⁷⁹ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 41-42

⁸⁰ Farid Alakbarli, "A 13th-Century Darwin? Tusi's Views on Evolution", 48-49; Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 41.

ru yol ve övülmeye değer bir maksatla mertebeden mertebeye, ufuktan ufka götürecektir.”⁸¹ (Tûsî, 2016, 43)

İnsanın söz konusu orta mertebeden üst mertebelere nasıl yükselebileceğini bu şekilde açıklayan Tûsî insanın düşünme yeteneğini kullanmaması halinde ise orta mertebeden alt mertebelere düşeceğini de belirtmiştir.⁸²

Sonuç

Miladi 1201- 1271 yılları arasında yaşamış olan Nasîruddîn Tûsî ahlaka yönelik eseri olan Ahlak-ı Nâsırî adlı kitabında insanın hangi aşamalardan geçerek son halini aldığına dair teorisini anlatmıştır. Tûsî'nin düşüncesine göre dünyada canlılar adına henüz bir şey yokken değişime yapıları müsait olan cansız maddeler güneş, rüzgâr, su ve bunların etkisiyle oluşan sıcaklık, soğukluk ve nem gibi dışsal faktörlerin etkisiyle birtakım hareketlilikler yaşayarak canlılık alanına doğru ilerlemişlerdir.⁸³ Yapısı itibarıyla canlılar arasında ilerleme ve değişimi konu alan modern evrim teorisi alanına girmese de Tûsî'nin cansızlarla ilgili bu görüşü günümüzde ilk canlılığın nasıl oluştuğuna dair teorilere benzerliği açısından önemlidir.⁸⁴

Nasîruddîn Tûsî cansızlardan canlı yaşama geçişi tarif ettikten sonra canlıları da kendi özelliklerine göre sınıflandırmıştır. Az gelişmiş olandan çok gelişmiş olana doğru olan bu sıralamada bitkiler, hayvanlar ve insanlar ayrı ayrı sınıflandırılmıştır.⁸⁵ Buna göre cansızlar bitkilere, bitkiler hayvanlara, hayvanlar da insanlara bitişiktir ve tüm sınıflar birbiriyle bağlantılıdır.⁸⁶ Modern Evrim Teorisiyle biyolojik çeşitliliğin oluşması, doğal seçim ve adaptasyon gibi birçok alanda benzerlik gösteren Tûsî'nin bu görüşleri İslam düşünürlerinin yeryüzünde canlılığın/ insanlığın var olmasıyla ilgili fikir-

⁸¹ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 43.

⁸² Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 41.

⁸³ Bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 38-46.

⁸⁴ Modern bilime göre ilk canlılığın oluşumu teorileri hakkında geniş bilgi için bk. Kaya, *Yaşam, Evrim ve Biz*, 52-61.

⁸⁵ Farid Alakbarli, "A 13th-Century Darwin? Tusi's Views on Evolution", 48-49.

⁸⁶ Bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 38-46.

lerini anlamak açısından önemlidir. Zira Tûsî birçok İslam düşünürünün kabul ettiği birden bire, sebepsiz yaratma fikri yerine Allah'ın dünya üzerindeki canlı ve cansız varlıkları doğa yasaları çerçevesinde sebeplere binaen yarattığı görüşünü benimsemiş görünmektedir.⁸⁷ O, kendinden önce yaratılışı benzer bir şekilde açıklayan İhvân-ı Safâ'nın "akıcı hikmet", "ilahi yardım" şeklinde açıkladığı Allah'ın yardımını ve yönlendirmesinin⁸⁸ benzer bir şekilde teorisine yansıtmıştır. Onun görüşleri bu açıdan bakıldığında evrimi, yaratıcı tarafından başlatılan ve yönetilen bir süreç, şeklinde açıklayan modern düşünürlerin teorilerine benzemektedir.⁸⁹ Buna göre hiçbir şey başıboş veya tesadüfi değildir. Evrimin başlatıcısı olan Allah'ın koyduğu yasalara göre süreç işlemektedir.⁹⁰

Tûsî'nin evrimsel yaratılış görüşlerinin doğal seleksiyon, hayat kavgası ve adaptasyon gibi birçok konuda modern evrimsel düşüncelerle benzeştiği söylenebilir. Onun asırlar öncesinden bilimselliğe ve nedenselliğe verdiği bu destek Müslümanların bilime, araştırmaya ve gözleme gösterdiği önemi gözler önüne sermiştir. Tûsî'nin bu fikirleri İslam'da yaratılış düşüncesine yüzyıllar öncesinden yeni bir alternatif oluşturmuştur.

Kaynakça

- Alakbarli, Farid. "A 13th-Century Darwin? Tusi's Views on Evolution". *Azerbaijan International*, 9/2 (Summer 2001): 48-49.
- Arslan, Fazlı. "Nasîreddin et-Tûsî ve Musikî Risalesi". *Dini Araştırmalar Dergisi* 9 (Eylül-Aralık 2006): 317-336

⁸⁷ Bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 38-46.

⁸⁸ İhvân-ı Safâ, *Resâilü İhvâni's-Sâfâ ve Hullâni'l-Vefâ*, II: 293-294.

⁸⁹ Akıllı tasarım adı verilen bu teori hakkında geniş bilgi için bk. Caner Taslamam, *Evrimsel Teorisi Felsefe ve Tanrı*, 6. Baskı (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2013), 390-509; Stephen T. Davis, "Tasarım Kanıtları ve Değerlendirilmesi", *Evrimsel ve Tasarım* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 85-108. Tûsî'nin yaratılış anlayışı hakkında bk. Anar Gafarov, *Nasîruddin Et-Tûsî'nin Ahlâk Felsefesi* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009), 158.

⁹⁰ Anar Gafarov, *Nasîruddin Et-Tûsî'nin Ahlâk Felsefesi*, 158.

- Ateş, Kenan. "Dünü ve Bugünüyle Evrim Kuramı", *Dünü ve Bugünüyle Evrim Teorisi*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2009.
- Bayrakdar, Mehmet. *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi 2*. Baskı. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001.
- Câhız. *Kitâbü'l Hayevân*. Thk. Abdusselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Beyrut: 1969.
- Davis, Stephen. Tasarım Kanıtları ve Değerlendirilmesi. *Evrime ve Tasarım*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Demirkol, Murat. *Nasîruddîn Tûsî'nin İbn Sînâcılığ*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.
- Demirkol, Murat. *Nasîreddîn Tûsî'nin Ahlâk Felsefesine Etkisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2011.
- Demirkol, Murat. *Tûsî'nin İbn Sîna Savunması*. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.
- Draper, John William. *History Of The Conflict Between Religion and Science*. New York: D. Appleton and Company, 1875.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Mârifetnâme*. Çev. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1999.
- Fârâbî. *el- Medinetü'l Fazıla*. Çev. Nafiz Danışman. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Futuyma, Douglas. *Evrime*. Trc. A. Kence, & N. Bozcuk. Ankara: Palme Yayıncılık, 2008.
- Gafarov, Anar. *Nasîruddin Et-Tûsî'nin Ahlâk Felsefesi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.
- Haldûn, İbn. *Mukaddime*. Trc. Süleyman Uludağ. 1 Cilt. Ankara: Dergâh Yayınları, 2015.
- Haldûn, İbn. *Mukaddime*. Çev. Zakir Kadiri Ugan. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1968.
- Hariri, Yuval Noah. *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*. 7. Baskı. Trc. Ertuğrul Genç. İstanbul: Kolektif Kitap, 2015.
- Hart-Davis, Adam- Farndon, John- Green, Dan- Harvey, Derek- Johnson, Penny- Palmer, Douglas- Parker, Steve- Sparrow

- Giles. *Bilim Kitabı*. Çev. Ahmet Fethi Yıldırım. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- İbn Miskeveyh. *Kitâbu'l-fevz'il-asgar*. Thk. S. Udayme. Beyrut: 1319.
- İbnu'n Nefis. *er-Risaletu'l-kâmilîyye Fi's-sîreti'n-nebeviyye*. Thk. Max Meyerhof-Joseph Schacht. Oxford: Oxford University Press, 1968.
- İbn Tufeyl. *Hayy b. Yekzan*. Thk. L. Gauthier. Beyrut: Imprimerie Catholique, 1936.
- İhvân-ı Safâ. *Resâilü İhvâni's-Sâfâ ve Hullâni'l-Vefâ*. Thk. Â. Tâmir. 2 Cilt. Beyrut- Paris: Menşûrât-ı Uveydât, 1995.
- Kaya, Tamer. *Yaşam, Evrim ve Biz*. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2015.
- Kınalızâde Ali Efendi. *Ahlâk-ı Alâ'îyye*. İstanbul: Y.y., 1145.
- Özkaya, Tüten. "Sovyetler Birliği'nde Nasîruddîn-i Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâsîrî Eseri Üzerine Çalışmalar". *Erdem Dergisi* 4/10 (1998): 273-279.
- Razavî, Müderris. *Ahval ve Asar-i Hace Nasîruddîn Tûsî*. Tahran: İntişârât-ı Daneşgah, 1334/1916.
- Rızayev, Ağababa. *Nasreddin Tûsî: Hayatı, İlmi, Dünya Görüşü*. Bakü: Kitab Klubu, 1996.
- Shoja, Mohammadali M.- Tubbs, R Shane. "The History of Anatomy in Persia". *Journal of Anatomy* 210 (2007): 359-378.
- Sıddıki, Bahtiyar Hüseyin. "Nasuriddin Tûsî". *İslam Düşüncesi Tarihi*. Thk. Mian Muhammed Şerif. 2: İstanbul: İnsan Yayınları, 1990.
- Sultanov, Rahim. "*Nasireddin Tûsî ve Ahlak-ı Nâsîrî Adlı Eseri*", *Ahlâk-ı Nâsîrî*. Trc. Abdulvahap Taştan - Habil Nazlıgül. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Şerif, Mian Muhammed. *Klasik İslâm Filozofları ve Düşünceleri*. 3. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Şimşek, Azime. *Nasireddin Tûsî'nin Ahlâk ve Eğitim Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.
- Taslaman, Caner. *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*. 6. Baskı. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2013.

- Taştan, Abdulvahap. "Nasreddin Tûsî: Hayatı, Eserleri, Din ve Toplum Görüşü". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/11 (2001): 155-167.
- Tûsî, Nasîruddîn. *Ahlâk-ı Nâsırî*. 3. Baskı. Trc. Anar Gafarov - Zair Şükürov. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- Uğur, Mücteba. "el-Câmi'us-Sagîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 113-114. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Şirinov, Agil. "Nasîruddin Tûsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 437-442. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Uyman, Seçil. *Ahlakta Değişim ve Gelişim Nasîruddîn Tûsî Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016.
- Ülken, Hilmi Ziya. *İslam Felsefesi*. 3. Baskı. İstanbul: Ülken Yayınları, 1983.
- Yıldırım, Cemal. *Evrin Kuramı ve Bağınazlık*. 2. Baskı. Ankara: Bilgi Yayınları, 1998.
- Zencanî, Muhammed Müderrisî. *Sergozeşt ve Akayid-i Felsefiy-i Hâce Nasîruddîn Tûsî*. Tahran: İntişârât-ı Emir Kebir, 1379/1959.

**On Naṣīr Al-Dīn Al-Ṭūsī's Opinions About Evolution
In His Work Akhlāq-I Nāṣiri**

Summary

Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī, an important figure of the Islamic intellectual history, adopted a different model other than a classical thought about the creation/emergence of all living-nonliving beings on earth. This model is the model in which living beings rise and multiplied gradually by developing from each other. As a matter of fact, this model was defended by some Islamic thinkers before Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī, but when compared to the number of thinkers having the general idea of classical creation this number appears to be quite low. It cannot be stated that al-Ṭūsī who is one of the few scientists who had the evolutionary views in the Islamic thought system, was independent in terms of these thoughts. He enriched the evolutionary views of İbn Miskawayh and reflected them in his work. In the face of Ibn Miskawayh's offer to translate his work *Kitāb al-ṭahāra*, al-Ṭūsī expressing this in his work, found it more appropriate to compile a new work by enriching the content of the book and adding the missing parts to it.

Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī has argued that the objects on earth came to existence as a result of the change a single material's form. Accordingly, these objects being equivalent to each other had undergone various transformations by being exposed to external influences such as the sun, wind, temperature and coldness and interacting with them; after these transformations, differences have emerged between them in terms of level. An important point here is that the structures of the objects have the quality of progress. According to him, some of the objects with this feature attained the perfect form that inanimate objects can possess after numerous changes of shape and they reached the highest level in its species. al-Ṭūsī, applying this transformation system from simple to complex, from primitive to developed, in the same way, for plants, animals and human species, claimed thus that great population diver-

sity on the earth had come to fruition.

We can say that the evolutionary thoughts of Naşîr al-Dîn al-Ṭûsî that we have tried to summarize above is similar to the modern Theory of Evolution in some aspects. Defending the idea that the diversity of living depended on natural conditions as in the theory of evolution today, al-Ṭûsî's idea that in-species progression is the result of minor changes is also similar to the present evolution idea. al-Ṭûsî, not using clear expressions about evolution among species stated that the being that constitutes the top of each species was related and common in terms of the properties to the lowest level of the species that was above itself as a class. Although he said that the species have been intertwined and there are living creatures at this junction with common characteristics of species, it is difficult to deduce from these expressions that he believed in the transition among species.

Referring to the 'Natural Selection', which has a significant place in contemporary theory of evolution, al-Ṭûsî said that some animals were advantageous due to the organs they had; and some animals that did not have these organs were in an advantageous position due to their different abilities. For instance, it is believed that these animals have advantages with their organs like claws and quills (hedgehog), and others with their fast running (deer), their intelligence / cunning (fox) and the continuous survival of this animals as well as its species. In other words, al-Ṭûsî stated that not the strongest one but those that best adapted stayed alive, which has been similarly expressed in today's theory of evolution. In short, he made some determinations centuries ago in the areas of theory of evolution such as in-species evolution, natural selection and adaptation and we see that most of these determinations are consistent.

Keywords: Kalâm, Naşîr al-Dîn al-Ṭûsî, *Akhlâq-i Nâşirî*, Evolution, Genesis